

O CECHACH SEMANTYCZNYCH I SYNTAKTYCZNYCH CZASOWNIKÓW KONKLUZYWNYCH I ICH ODZWIERCIEDLANIU W OPISACH LEKSYKOGRAFICZNYCH (NA MATERIALE Z JĘZYKA BUŁGARSKIEGO I POLSKIEGO)¹

1. Artykuł ten poświęcony jest analizie realizacji w strukturach powierzchniowych (a więc na poziomie formalnym) cech semantycznych takich czasowników, jak np. pol. czasowniki *wnioskować*, *wywnioskować*, *wnosić*, *dedukować*, *wydedukować*, a także takim predykatorem analitycznym, jak *wyciągać / wyciągnąć wniosek*; bułg. *заклучавам*, *заклуча*, analityczne *правя*, *направля извод*. Te predykatory mentalne (a więc zarówno czasowniki, jak i wyrażenia werbo-nominalne) otwierają trzy pozycje argumentowe, w tym dwie pozycje dla argumentów propozycjonalnych oraz jedną pozycję denotującą osobę, która dokonuje operacji mentalnej. W klasie czasowników mentalnych podobna charakterystyka semantyczna obejmuje szerszy zbiór jednostek, jak np. pol. *identyfikować*, *utożsamiać*, *utożsamić*, *kojarzyć*, *skojarzyć*, *porównywać*, *porównać*, *wiązać*, *powiązać*, bułg. *идентифицирам*, *отъждествявам*, *отъждествя*, *съпоставям*, *съпоставя*, *свързвам*, *свързва*, *сравнявам*, *сравня*, itp., jednak pewne zjawiska związane z wyrażaniem wbudowanych w strukturę semantyczną cech na poziomie tekstu są dla predyktorów konkluzywnych swoiste.

Analizę cech semantycznych czasowników wnioskowania w oparciu o materiał z języka polskiego i macedońskiego zawiera artykuł E. Jędrzejko i K. M. Soleckiej (Jędrzejko, Solecka 1993). Podjęcie tego tematu motywowane jest z jednej strony tym, że nasuwa się potrzeba zwrócenia uwagi na pewne zjawiska związane z uwarunkowaniami kontekstowymi zdań z czasownikami konkluzywnymi, z drugiej strony chęcią ukazania praktyki leksykograficznej w badanym zakresie.

2. Cechy poziomu semantycznego

2.1. E. Jędrzejko i K. M. Solecka odwołują się w swoim opracowaniu do charakterystyki procesu wnioskowania w logice. W procesie tym na podstawie przesłanki (uznanego za prawdziwe zdania/zdań) dochodzi się do wniosku (konkluzji), który jest nowym zdaniem lub stanowi wzmocnienie pewności innego zdania „w jakimś stopniu już uznanego” (Jędrzejko, Solecka 1993: 68, cyt. za Encyklopedią 1988: 217). Autorzy analizują przejawianie się tych cech w tekstach, w tym na poziomie zdań z czasownikami wnioskowania, przyjmując za podstawowe wartości semantyczne *Base* (przesłanka) oraz *Res* (wniosek). Warto też podkreślić, że w innych kompendiach uznaje się, że proces wnioskowania „przebiega zwykle według schematu: „ponieważ

---

¹ Artykuł ten powstał w ramach realizacji projektu naukowo-badawczego „Właściwości składniowe czasowników jako baza ich zintegrowanego opisu leksykograficznego (w perspektywie konfrontatywnej polsko-bułgarsko-rosyjskiej)” przyznanego na lata 2014–2017 przez Narodowe Centrum Nauki RP (nr grantu: 2013/11/B/HS2/03116).

p , więc q “ (Encyklopedia 1976: 677), a więc wpisuje się w relację przyczynowo-skutkową. W prezentowanym tu opracowaniu przyjmuje się terminy stosowane w logice, a więc *przesłankę* (p) oraz *wniossek* (q), a strukturę predykatów wnioskowania (P_{kon}) odzwierciedla zapis uwzględniający pozycję dla argumentu przedmiotowego (x):

$P_{kon(x, p, q)}$. Trzeba podkreślić, że osobnej analizy wymaga problem, w jakim stopniu w pozycji p jest wyrażona eksplicytnie przesłanka. W wielu wypadkach w zdaniach języka naturalnego przesłanka jest wyprowadzana jako implikacja wynikająca z treści p . Ten aspekt nie jest tu poddany analizie.

2.2. Cechy poziomu syntaktycznego².

Czasowniki konkluzywne tworzą w języku polskim i bułgarskim zdania o strukturze, którą w sposób syntetyczny można zapisać jako³:

$V_{kon} N_{x'} V'_p V''_q$

Por. np.: *Z tego, jak starannie był zabezpieczony ten dokument śledczy, wywnioskował, że był on szczególnie ważny.*

Taki typ struktury, najbardziej eksplikatywny dla cech predykatora konkluzywnego (i dlatego może być uznany za podstawowy), dopuszcza różne procesy kondensacyjne o charakterze semantycznym (brak wyrażenia pewnych treści) i syntaktycznym. Skupiając się na realizacji pozycji p można wskazać najczęstsze jej typy na podstawie przykładów zawierających pol. *wnioskować*, *wywnioskować*; bułg. *заклучавам*, *заклуча* w funkcji głównego predykatu.

2.2.1. Pozycja p , realizowana w sposób pełny przez zdanie podrzędne typu *Z tego, że*^S, może podlegać nominalizacji:

pol:

$z^{ANV}_{p^{gen}}$

Z zachowania się Niny wywnioskował, że ta nie wie o wybryku Kasi.

Z prostackich odpowiedzi chłopca [on] wnet wywnioskował, gdzie jest szopa.

O ważności tego dokumentu wywnioskował ze starannego sposobu jego przechowania.

$po^{ANV}_{p^{loc}}$

Antoniusz po zagadkowych i poważnych minach wywnioskował, że chłopcy znów szykują niespodziankę.

... po mojej reakcji wywnioskował, że nic naprawdę nie wiem o kozach pani doktor Brody.

bułg.:

ot^{ANV}

Там има три павилиона за ядки на една фирма – заключавам от еднаквото обзавеждане.

² Co do typów zdań z czasownikami wnioskowania w języku polskim i macedońskim por. też (Jędrzejko, Solecka 1993).

³ Stosowana symbolika nawiązuje do tej, którą zastosował S. Karolak w opisie struktur zdaniowych języka polskiego (Karolak 1984); por. też zastosowany system zapisu w (Podstawowe struktury zdaniowe 2010). Po inicjalnej pozycji czasownika (tu: V_{kon}) – głównego predykatu – następują symbole odnoszące się do otwieranych przez ten predykat pozycji argumentowych, oddzielanych przecinkami. Symbole V w pozycji argumentów odnoszą się do realizacji zdaniowych, symbole N oznaczają frazy nominalne. W wyniku różnych procesów struktura podstawowa ulega przekształceniu (por. Wykaz skrótów).

От моите наблюдения заключавам, че си стопроцентов Нарцис.
От твоя окаян вид заключавам, че пътят трябва да е бил страшен.
по[^]NV

Сърбите [...] заключаваха **по „урата“**, че българите ги атакуват.

2.2.2. *p* (w postaci zdania lub postaci znominalizowanej) może być wprowadzane za pomocą fraz pol. *na podstawie*, bułg. *въз основа/на основата*, por. np.:

pol. *Juliusz wywnioskował – może na podstawie wypowiedzi sąsiada – że Marcin miał młodszego brata. (...na podstawie tego, co powiedział sąsiad...).*

bułg. *На основата на доказателствата заключавам, че това е хибрид. (На основата на това, което беше доказано...).*

Въз основа на представените документи заключавам, че кандидатът е подходящ.

2.2.3. *p* wyraża konstrukcja imiesłowowa (por. też niżej, 2.2.5.), por.:

pol. **Analizując te teksty** wywnioskował, że został popełniony plagiat.

Widząc na łące korczyki wnioskuje, że gospodaruje tam kret.

bułg. **Изхождайки от това мое съждение**, заключавам, че всеки от нас може да си даде оценка...

2.2.4. *p* realizowane jest przez jedną z pozycji argumentowych (**N_{ap}**), por.:

pol. **Z naszywek** wnioskowałem, że jest z Korpusu Wojsk ochrony Pogranicza.

bułg. **Все едно от теб** да заключавам за всички българи.

Takie realizacje są jednak rzadkie i najczęściej w obrębie frazy nominalnej zawarte są treści predykatywne, por.:

pol. **...z odrzuconej jak można było najdalej w tył głowy kapitana** wywnioskował, że będzie to toast „do dna”. (por. *...z głowy wywnioskował...)

bułg. **Въз основа на представените документи** заключавам, че кандидатът е подходящ.

2.2.5. Pozycję *p* w strukturze zdaniowej sygnalizują też frazy o funkcji anaforycznej, odsyłające do kontekstu w ramach tego samego zdania lub poza nie, por.:

pol. **...chciałby się z panem spotkać – mówił znacząco, z czego** Terey wywnioskował, że adwokat o niczym konkretnym nie wspomniał.

...słyszał rozmowę, z której wywnioskował, że pod zamkiem znajduje się kilka poziomów podziemi.

...koncepcji Saburowa nie należy traktować poważnie. Bismarck wywnioskował **z tego**, że Giers czuje się pewnie.

bułg. **Такива схващания за живота и се видяха много по-интересни. От това** заключих, че бе твърде неопитна.

Често заявяваше гръмко, че това е най-веселата зима, от което заключавах, че Холи не е канила по-рано толкова много гости.

...пулсът ставаше по-силен и обемен. От това заключавах, че проникването му [на тонизиращото лечение] в останалите органи има живителен ефект.

2.3. Wiele czasowników języka polskiego i bułgarskiego, jak wiadomo, dopuszcza syntaktyczne „zero”, a więc brak realizacji pozycji argumentowej w strukturze zdaniowej (pozycji semantycznie obligatoryjnej). To „zero”, jak wiadomo, może wyrażać: a) nieokreśloność – także ogólność (np. w zdaniach wyrażających habitual-

ność) oraz b) funkcję anaforyczną, a więc odsyłającą do kontekstu. Por. np.: a) pol. *Adam zawsze (/często) filozofuje/planuje/kalkuluje.; Adam często wyjeżdża.*, bułg. *Борис винаги (/често) много мисли/планира.; Борис често пътува.*; b) pol. *Olek spytał Adama, co zamierza robić w tej sytuacji. Adam usiadł i zaczął myśleć (o tym).*; bułg. *Майка ми ме попита какво ще правя при това положение. Аз седнах и се замислих.*; por. też (Korytkowska 2004). Zakres zjawiska oraz stopień dopuszczalności zera anaforycznego nie jest przedmiotem tego opracowania, warto jednak wskazać, że większość wspomnianych wyżej (por. p. 1) czasowników trzymiejscowych nie dopuszcza braku wypełnienia pozycji w postaci „zera”, na ogół obligatoryjna jest fraza anaforyczna, por. np. pol.

*Adam utożsamia to ich postępowanie. – dopuszczalne: *Adam utożsamia to ich postępowanie z tamtym.*; **Piotr porównał to ich postępowanie.* – dopuszczalne: *Piotr porównał to ich postępowanie z tamtym.*

2.3.1. W przypadku czasowników konkluzywnych może wystąpić „zero” wyrażające ogólność zarówno *p* jak i *q*, por. np. pol. *Anioł nie ma takiego rozumu jak ludzki, nie wnioskuje, nie sądzi.*

„Zero” w pozycji *p* o wartości frazy nieokreślonej jest trudno akceptowalne (brak tego typu przykładów w zebranych materiale), tak np. zdanie ? *Adam wywnioskował, że chłopcy znów szykują niespodziankę.* jako inicjujące wypowiedź nie jest możliwe (por. też: *Adam (z czegoś) wywnioskował, że chłopcy znów szykują niespodziankę.*). Tak więc z reguły „zero” w zdaniach aktualnych z czasownikami konkluzywnymi ma wartość zera anaforycznego, przy czym może odsyłać nawet do tekstu wcześniejszego, niż zdanie w bezpośrednim kontekście i do przesłanki, którą ten szerszy kontekst implikuje. Por. np.

pol. *...nie spytał o terrorystów. Sklepikarz wywnioskował, że Polacy to naród, który w ogóle niczego się nie boi.*

...zaczął analizować historie chorób kilkuset pacjentów. Wywnioskował, że to nie te narządy są chore, ale tkanka łączna.

Myślałem, że i ten Hamlet będzie taki. O Renu Riccim nigdy nie słyszałem, ale wnioskowałem, że to bardzo wielki i sławny artysta. [i wcześniej: Obok mego hoteliku mieści się teatr dramatyczny Teatro Mercadante. Na dzisiaj zapowiedziany jest Hamlet, „in onore di Renzo Ricci”. Postanawiam pójść na tego Hamleta.]

Zapytałem starego /.../, czy Starowojtowa pojechała już do miasta, ale on odpowiedział strapionym głosem, że – nie. To znaczy, wnioskowałem, albo trzymając ją na lotnisku, albo kazali jej wrócić naszym samolotem do Erywania.

Warto też odnotować, że oprócz konstrukcji, w których *p* jest realizowane jako zdanie typu *Z tego, że ^S...* (por. 2.2.1.), przesłanka może być implikowana przez treść zdań podrzędnych innych typów, por. przykłady ze zdaniem złożonym z podrzędnym przyczynowym lub czasowym (takie funkcje pełnią także konstrukcje imiesłowowe (por. 2.2.3.):

pol. *Ponieważ kierownik nie zamknął drzwi na klucz, petent wnioskował, że niedługo wróci.*

Ponieważ biografowie milczą, wnioskuje, że nic takiego się nie wydarzyło.

Kiedy mi zadają to pytanie, wnioskuje, że w oczach ludzi bardzo dużo podróżuję.

bułg. *Тъй като баща ти е взел прислужница французойка [...], аз заключавам, че той иска да научиш добре френски език.*

Когато ми задават този въпрос, заключавам, че в очите на хората изглежда, че пътувам много.

Като гледам повечето коментари, заключавам, че масово неграмотни простаци правят изявления.

2.3.2. Interesującym zjawiskiem jest występowanie w strukturze zdaniowej wykładnika typu pol. *więc, stąd*; bułg. *moгава, омтук*, także spójników *i/u*. Wykładniki tego typu wskazują na przyczynową więź z poprzedzającym kontekstem, por.:

pol. *Mówił, a sznurek kapelusza zwiisał mu zaślinionym łukiem pomiędzy wargami. **Więc** byliśmy jednakowi, **więc** to wszystko nie było tylko porywem rozumu, musiało głęboko tkwić we wszystkich ludziach – wnioskowałem.*

*Firma ma coraz mniejszy obrót. **Stąd** wnioskuje, że gospodarka finansowa szwankuje.*

*Piotr słyszał ich rozmowę. **I** wywnioskował, że chłopak jest niestęchanie przejęty swoją misją.*

bułg. *Прочетох всички негови произведения. **Затова** заключавам, че неговият рационализъм не е плод само на интелектуална убеденост.*

*Изследвах подробно тези животни. **И** заключавам, че очите им са устроени по особен начин.*

*Той ни разказа за всичко с подробности. **Омтук** заключавам, че не е виновен.*

3. Praktyka słownikowa.

3.1. Cechy semantyczne omawianych czasowników wyrażone są w hasłach słownikowych w ramach definicji i wszystkie one akcentują wyprowadzanie wniosku „z czegoś”, por. np.:

pol. *wnioskować*: ‘sądzić **na podstawie czegoś**, wyprowadzać z czegoś wniosek; domniemywać, wnosić’ (SJP); Jeśli wnioskujemy **o czymś z jakichś faktów, przesłanek lub danych**, to na ich podstawie wyciągamy taki wniosek (ISJP);

wywnioskować: ‘wyciągnąć wniosek **z czegoś**’ (SJP); Jeśli ktoś coś wywnioskował, to wyciągnął taki wniosek na jakiejś podstawie.

bułg. *Заключавам, заключа*: Prawia или изваждам заключение, извод **от нещо**; съдя **по нещо**. (РСБКЕ, analogicznie РБЕ). [wyróżnienia M. K.]

Przykłady zawarte w hasłach ilustrują najbardziej charakterystyczne konstrukcje zdaniowe, a więc takie, w których *p* wyrażane jest poprzez frazy – efekty nominalizacji typu pol. *z^N* (np. *z faktów, z sytuacji, z czyjegoś zachowania, z wyglądu człowieka*), bułg. *от/по^N*, w tym frazy anaforyczne (np.: *от всичко туй, по „урама“*). Podany jest też w (ISJP) przykład z „zerem” dla *p*, ale cytowany bez kontekstu (co nie wydaje się fortunne), por. *Wywnioskował, że Pawłowi zależy na wiadomościach o Mariannie...*, a także przykład z „zerem” o funkcji ogólnej w zdaniu habitualnym z *umieć* w pozycji predykatu głównego, por. *Ktoś umie bezbłędnie wnioskować*. Z reguły dokumentacja językowa jest bardzo ograniczona.

Warto podkreślić, że tylko słowniki bułgarskie ilustrują możliwość zastosowania anafory zaimkowej, cytując przy tym kontekst, por.:

*Самата мъгла беше светла и бяла като дим. **От всичко туй** Йова заключи, че мъглата е тънка. (РСБКЕ); Но вече [вестниците] не предричаха нито близкия край на войната, нито завземането на нови селища. **От това** Евгени заключаваше, че за германските армии на Източния фронт не всичко е благополучно.*

3.2. Z kolei tylko ISJP wykorzystuje możliwość zastosowania innego leksykalnego wykładnika więzi z poprzedzającym kontekstem (por. wyżej, 2.3.3.), któremu z powodu jego funkcji nie musi towarzyszyć obszerniejszy cytat, por.:

Wnioskuje stąd, że miał pan inne zdanie...

Ten sposób ilustrowania cech czasowników konkluzywnych wykorzystany jest w tym słowniku także w hasłach *konkludować*, por.:

Konkludował więc, że w swoich staraniach Polska może liczyć na poparcie Anglii.

Warto podkreślić, że zastosowanie takich wykładników więzi jest spójne w ISJP z zawartością haseł dotyczących pol. *stąd, więc*, co dodatkowo może być bardzo ważne np. dla osób, które nie władają językiem polskim w dostatecznym stopniu. Por.:

więc: 1. Słowami *więc*, *a więc* wprowadzamy zdanie, rzadziej wyrażenie, przedstawiające skutek tego, o czym mowa w poprzednim zdaniu, lub wniosek wynikający z treści zdania.

stąd: 3. Słowem *stąd* wprowadzamy zdanie lub wyrażenie mu równoważne, które mówi o tym, że 3.1. dany fakt jest następstwem innego, wspomnianego wcześniej [...]. 3.2. dany sąd wynika z przedstawionego wcześniej.

Taka funkcja jest też wyróżniona w tym słowniku w haśle poświęconym *i*:

i: Słowa *i* używamy na początku wypowiedzi, w której nawiązujemy do czegoś, o czym była mowa.

Podobne opisy dotyczące *затова, оттук* oraz *и* zawiera np. РБЕ, jednak, jak wskazano wyżej, te wykładniki nie zostały wykorzystane dla ilustracji haseł czasowników konkluzywnych. Por.:

затова: 2. Въвежда самостояно изречение, което съдържа извод, заключение от казаното в предходното изречение.

оттук: II. Въвежда подчинено изречение или вметнат израз за причина; вследствие на това, поради това (обстоятелство); оттам.

и: II. 7. Присъединява изречение, действието на което настъпва като резултат, следствие от действието на предходното изречение; та, така че, затова, вследствие на това.

Wydaje się, że zastosowanie w przykładach słownikowych z czasownikami konkluzywnymi omawianych tu elementów leksykalnych wyrażających więź z kontekstem jest bardzo trafnym sposobem wskazania ich cech semantycznych z jednej strony, a z drugiej – ilustruje możliwości niewyrażania treści przesłanki (*p*) w strukturze zdaniowej (a więc brak *p*).

4. Możliwości klasycznych słowników, biorąc pod uwagę ich objętość, są dość ograniczone wobec tych, które oferują współczesne środki techniczne. Digitalizacja tego typu kompendiów pozwalałaby w odniesieniu do opisów funkcjonowania czasowników na bogatą ilustrację możliwości tworzenia różnorodnych struktur zdaniowych, a nie wyłącznie tych najczęstszych, najbardziej typowych. Z drugiej strony nowe językoznawcze osiągnięcia badawcze przynoszą coraz bardziej pogłębiony obraz zjawisk i z tego dorobku niewątpliwie będą korzystać także leksykografowie. Tak na przykład pol. *stąd* oraz *więc* uzyskały opis na podstawie analizy komponentowej, uwzględniającej strukturę tematyczno-rematyczną zdań (Grochowski, Kisiel, Żakowska 2014), która potwierdza ich funkcję jako funktorów nawiązania do poprzedzającego kontekstu. Są to fakty, które niewątpliwie przyczynią się do udoskonalania zawartości ważnych źródeł informacji o języku, jakim są słowniki.

WYKAZ SKRÓTÓW

- p, q – pozycje dla argumentów propozycjonalnych
 x – pozycja dla argumentu przedmiotowego
 V_{kon} – zdanie główne zawierające predykat konkluzywny
 N^x – fraza nominalna realizująca argument przedmiotowy
 V^p, V^q – pozycje dla zdań realizujących argumenty propozycjonalne
 $NV^{p_{gen}}$ – fraza w genetywie jako efekt nominalizacji argumentu propozycjonalnego p
 $NV^{p_{loc}}$ – fraza w locatiwie jako efekt nominalizacji argumentu propozycjonalnego p
 N_{ap} – fraza realizująca jeden z argumentów z p
bułg. – przykład w języku bułgarskim
pol. – przykład w języku polskim

LITERATURA

- Encyklopedia 1976:** Encyklopedia Powszechna. T. 4. Warszawa: PWN, 1976.
Encyklopedia 1988: Mała encyklopedia logiki. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988.
Grochowski, Kisiel, Żakowska 2014: Grochowski, M., A. Kisiel, M. Żakowska. Słownik gniazdowy partykuł polskich. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2014.
Jędrzejko, Solecka 1993: Jędrzejko, E., K. M. Solecka. Czasowniki mentalne w języku polskim i macedońskim. – In: *Studia linguistica polono-jugoslavica*, 1993, t. 7, s. 65–74.
Karolak 1984: Karolak, S. Składnia wyrażenń predykatywnych. – In: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia. Z. Topolińska (red.)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1984.
Korytkowska 2004: Korytkowska, M. Struktura semantyczna predykatora a zjawiska braku wypełnienia pozycji argumentowej (na materiale bułgarskim i polskim). – *Południowosłowiańskie Zeszyty Naukowe. Język – Literatura – Kultura*, 2004, № 1, s. 7–19.
Podstawowe struktury zdaniowe 2010: Podstawowe struktury zdaniowe współczesnych języków słowiańskich: białoruski, bułgarski, polski. Red. A. Kiklewicz, M. Korytkowska. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 2010.

ŹRÓDŁA

- SJP:** Słownik języka polskiego. T. 1–3. Warszawa: PWN, 1978–1981.
ISJP: Inny słownik języka polskiego. T. 1–2. Warszawa: PWN, 2000.
PELCRA: Wyszukiwarka PELCRA dla danych Korpusu Narodowego Języka Polskiego.
РСБКЕ: Речник на съвременния български книжовен език. Т. 1–3. София: БАН, 1953–1957.
РЕБ: Речник на българския език. Т. 5. София: Изд. на БАН, 1987.
GOOGLE: Wyszukiwarka internetowa Google – wersja bułgarskojęzyczna.